

A RÁDIÓ OSTROMA (1956. OKTÓBER 23-24.)

Jelige:

RDA432

Lezárás dátuma: 2014. december 12.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés	3
II. Személyes tanúságtétel – összevetés a történeti irodalommal, visszaemlékezésekkel	4
III. Befejezés	26
IV. FELHASZNÁLT IRODALOM	28

I. Bevezetés

A Budapesten 1956. október 23-án lezajlott események közül meghatározó jelentőségű a Magyar Rádió ostroma. Az egyetemisták által szervezett tüntetés többek között a Bródy Sándor utcát is elérte, ahol a nap folyamán fegyveres harcok is kibontakoztak. Az általános társadalmi elégedetlenség szimbólumaként tekinthetünk e harcra, amelyben a diákok mellett munkások, dolgozók is részt vettek. Az összetűzésnek számos halálos áldozata, és sebesültje volt mind a felkelők, mind az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) részéről.

A tüntetéstől a fegyveres harcokig, az október 23-tól 24-ig lezajlott eseményeket számos aspektusból lehet elemezni. A téma kapcsán mind a mai napig léteznek vitatott álláspontok. Ilyen például az első fegyverhasználat kérdése, avagy mikor és ki lőtt először. Gerő Ernő rádióbeszéde, annak az eseményekre gyakorolt hatása, jelentősége is vitatott. Az Államvédelmi Hatóság fellépése, helyzetkezelése, s úgy a tüntetők fegyverszerzése szintén fontos vizsgálódási pontoknak számítanak. Ezekből a kérdésekből pedig egy meglehetősen összetett probléma rajzolódik ki, melynek nem csupán tetteles, hanem ideológiai vonzatai is vannak. Konkrétan, hogy mi vette rá a tüntetőket arra, hogy 1956. október 23-án ostrom alá vegyék a Magyar Rádió épületeit?

Elsősorban kellett egy kirobbantó ok, ami miatt a tüntetők – akik ezt vállalták – ostromba keveredtek a Rádiót védő karhatalmistákkal. Ez a *közvetlen* kiváltó indítéka a harcoknak. A másik a *közvetett* ok, ami tulajdonképpen az alapvető ellentét a nép és az uralmi rend, illetve a kialakult ideológia között, avagy a tüntetők és az erőszakszervezet között. Ez az ellentét már évekkel korábban kiéleződött, s régebbi sérelmek szolgáltatnak rá okot. Nyilván ennél a tényezőnél – ahogy Molnár Miklós¹ fogalmaz – „értelmetlen” az első lövésre visszavezetni a harcok kezdetét.² Véleményem szerint – mivel e két tényező szorosan összefügg – a téma szempontjából szükséges külön, két tényezőként tárgyalni a felkelés okait, így a közvetlen ok sem enyészik el a közvetett, ideológiai kontextusban.

¹ Molnár Miklós történész, újságíró, politológus. Az Irodalmi Újság felelős szerkesztőjeként (1950–1955) jelentős szerepet vállalt az 1956-os forradalmat előkészítő írói ellenzék tevékenységében. 1957-től Svájcban él. Nagy Imrével, ill. az 1956-os forradalommal kapcsolatos művei alapvetően befolyásolták a forr. és szabadságharc külföldi megítélését. In: Révai Új Lexikona. XIV. kötet. Szekszárd, 2004. 636.

² Molnár Miklós: Egy vereség diadala. A forradalom története. Budapest, 1998. 137. (továbbiakban: Molnár M., 1998.)

II. Személyes tanúságtétel – összevetés a történeti irodalommal, visszaemlékezésekkel

A Magyar Rádió ostromát különböző források, visszaemlékezések és a szakirodalom alapján, s ezek összehasonlításával kívánom elemezni. A közvetlenül a forradalom után megjelent összegző jelentésektől, kiadványoktól az 1960-as évek emigráns szerzői által írt értekezéseken át napjaink szakirodalmáig igyekszem bemutatni a történészek, írók és publicisták álláspontjait. Az események vizsgálatához, a téma kutatásához rendelkezésemre áll anyai nagyapám, Pataky Dezső naplója. Pataky Dezső 1938-ban született a Heves megyei Balaton településen. Miután elvégezte a miskolci Állami Földes Ferenc Gimnáziumot, a fővárosban folytatta tanulmányait az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának újságíró szakán. Egyetemi tanulmányait 1956-ban kezdte, és 1960-ban fejezte be. 1960 júliusában tagja lett a Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MUOSZ). Húsz évig dolgozott Egerben a *Népíjság* megyei pártbizottsági napilapnál, mint a kulturális rovat szerkesztője, majd a miskolci üzemi laphoz került. 1988-ban elnyerte a MUOSZ-Nívódíj pályázatát.

Pataky Dezső egyetemi diákként tevékeny szerepet vállalt az 1956-os forradalmi eseményekben. Október 23-án részt vett az egyetemisták által szervezett felvonuláson, majd a Magyar Rádió épülete előtti tüntetésen is. Később a Bródy Sándor utcai harcok részese lett. Másnap, október 24-én a rendőrök letartóztatták, és október 25-ig fogdában tartották. A Bródy Sándor utcában átélt drámai élményeiről naplóiban ír, melyek még nem kerültek publikálásra. A forrás jelentőségét az adja, hogy Pataky Dezső élményeit frissen, csupán néhány nap elteltével rögzítette. Így tehát naplója fontos tanúságtételként szolgál a Rádió épülete előtt lezajlott eseményekhez. Tudományos munkám 1. számú mellékleteként eredeti tagolásban közlöm az 1956–1957 közötti naplójának 1956. október 23-i bejegyzését.

E forrásban több helyen felfedezhető kronológiai törés. Valószínű, hogy az események nagyfokú sokkoló hatása, valamint a rendőrségi fogdán töltött idő is közrejátszott abban, hogy Pataky Dezső nem időrendi sorrendben rögzítette az eseményeket. Ennélfogva külön-külön szükséges elemezni a napló egyes részeit, a naplóíró megállapításait. E személyes tanúságtétel mellett számos más beszámoló is rendelkezésre áll, amelyek segíthetik az események – s egyes vitás kérdések – árnyaltabb megközelítését. Így Pataky Dezső naplóját nem csak a történeti irodalommal, hanem a Bródy Sándor utcai harcok résztvevőinek visszaemlékezéseivel is lehet egy kontextusban vizsgálni.

A korszakban maga a tüntetés ténye – a lehetőség, hogy az emberek az utcára vonulva kinyilváníthatták véleményüket – önmagában egy unikumnak számított. A felszabadult forradalmi életérzés hűen tükröződik számos visszaemlékezésben, így Pataky Dezső naplójában is. „Ma 9 órakor felszálltunk a 47-es villamosra és kimentünk a két Kábelgyárba. A villamosvezető olyan kedves volt hozzánk, felismerte bennünk az egyetemistákat. Olyan melegen, szépen beszélgetett velünk. Nem vagyunk egyedül. Tüntetni fogunk ma; s mikor leszálltunk a villamosvezető sokszerencsét kívánt és még sokáig kísért biztató szelid tekintete. Olyan jólesett ez nekem. Szinte lelket öntött belém, szárnyakat adott.”³ Az 1956. október 23-i budapesti tüntetéseken a főváros lakossága egységesen lépett fel az elnyomás ellen. A demonstráció résztvevőinek ezelőtt nem volt részük hasonló eseményben, élményben, így érzelmi állapotuk – ahogy a tüntetők száma növekedett – egyre csak fokozódott. A politikai vezetés zavarodottságának okai pedig itt keresendők. Amennyire inspirálóan hatott a tüntetés résztvevőire maga a demonstráció mértéke – az egység, az összetartás –, olyannyira meglepte az a politikai vezetést.

A tüntetés betiltása, majd a tilalom feloldása is a pártvezetés zavarodottságának bizonyítéka. Míg a diákok a pontok közlésére tett október 22-i kísérletére határozott elutasítás volt a válasz, addig a másnap összegyűlt tömeg követeléseire már nem volt egyértelmű a felső vezetők reakciója. A tüntetők már a tilalom feloldását is sikerként könyvelhették el. Akadály nélkül vonultak a Magyar Rádió elé, s ott nyíltan felléptek saját érdekeik mellett.

A tüntetések során formálódott jelszavak kezdetben a lengyel nemzeti függetlenségi mozgalom⁴ iránti szolidaritást fejezték ki („Lengyelország utat mutat, Kövessük a magyar utat!”), majd a politikai, gazdasági és egyéb jellegű követeléseknek megfelelően alakultak. Pataky Dezső pontosan rögzíti naplójában ezeket a jelmondatokat. A politikai követelések legfontosabb jelszavai a szovjet elnyomás ellen, a függetlenség kivívása mellett születtek: „Nem állunk meg félúton, Sztálinizmus pusztuljon!”; „Minden ország katonája, Menjen saját hazájába!”; „Függetlenség, barátság!” A gazdasági életet érintő követelések között a kereskedelmi szerződések nyilvánosságra hozása, ezen belül pedig Magyarország uránérc készletének tisztázása is megjelent a jelszavak között: „Uránérc a magyaroké!” Az elnyomás jelképeinek, szimbólumainak lecserélése, továbbá a szovjet mintát követő egyenruha – gimnasztyorka – eltávolítása is fontos követelésnek számított: „Kossuth címert akarunk! Magyar ruhás katonákat!”; „Hol vannak a hadifoglyok, döntsük le a Sztálin-szobrot!”; avagy a Sztálin

³ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

⁴ 1956. június 28-án a lengyelországi Poznań városában mintegy 100 ezer munkás vonult utcára, többek között az élet- és munkakörülmények javítását követelve. A biztonsági erők fegyverrel szétverik a tüntetést. A harcoknak mintegy 100 halálos áldozata, és több száz sebesültje volt. In: 1956 Kézikönyve. Kronológia. Sorozatszerkesztők: Hegedüs B. András, Kende Péter, Litván György, Rainer M. János. Budapest, 1996. 56.

útból: „*Ez lesz a Szabadság-útja!*” Az együttérzés, a munkások iránti szolidaritás a megfogalmazott jelszavakból egyértelműen érződik: „*Munkás paraszt gyerekek, Együtt megyünk veletek!*”; „*Munkás, paraszt együtt halad, Magyarország legyen szabad!*”; „*Éljenek a Munkások! Éljenek a Nyomdászok!*”; „*Munkás demokráciát!*”⁵

A budapesti egyetemisták követeléseikkel, tüntetésükkel széleskörű összefogást hirdettek. A főváros lakosságának javarésze, munkások és dolgozók; férfiak és nők; idősek és fiatalok, spontán, vagy szervezett formában csatlakoztak a demonstrációkhoz. A kezdetben békés, egységes keretek közt zajló tüntetések fokozatosan irányíthatatlan megmozdulásokká alakultak át. „*A Parlament előtti tér egy torok volt, egy kiáltás. A tömegben megláttam Juhász Ferencet, a költő magyart. Mellésodródtam s megkérdeztem, nem tévedek-e? Ő volt, Juhász Ferenc. Csillogó szemmel hallgatta a forradalmasodó tömeget. És ennek a tömegnek nem volt egy nyomorult költője sem, aki vezette volna őket. A nép öntudatra ébredt.*”⁶ A tüntetések eszkalálódása, majd a fegyveres harcok kialakulása – többek között – egy, a közvetett kirobbantó okkal szorosan összefüggő tényezőből fakad. Ez pedig nem más, mint a különböző társadalmi rétegek összefogása, s a fokozatosan kibontakozó tömegpszichózis jelensége. A demonstráció mérete mindenkit meglepett; a résztvevők „*önkívületi állapotba*”⁷ kerültek, a Politikai Bizottság pedig tanácstalanul állt az események előtt.

A budapesti fegyveres harcok első gócpontjai a Rádió épületei körül alakultak ki. Így főként a Bródy Sándor utcán, a Pollack Mihály téren, illetve a Gutenberg téren. Mint ahogy közismert, a Magyar Rádió épületei egy háztömbben helyezkednek el a Bródy Sándor utca, Pollack Mihály tér – volt Puskin utca –, Múzeum utca, Szentkirályi utca által körbefogva. [13. sz. melléklet] Az épületegyüttesen belül számos átépített egykori bérház alkot labirintusszerű egységet a régi stúdióépülettel, egykori köztársasági elnöki rezidenciával, raktárakkal, technikai helyiségekkel.⁸ A Bródy Sándor utcai tüntetés, szimbolikus tartalommal is bír. Az éjszaka folyamán kibontakozó fegyveres harcok természetesen nem csak erre az egy utcára korlátozódtak, viszont a tüntetők számára a Bródy Sándor utcai főépület – a szerkesztőségi épület – testesítette meg magát a *Rádiót*. Ennek ékes bizonyítéka, hogy a tüntetők javarészt itt gyűltek

⁵ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

⁶ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

⁷ „...amikor ilyen tömegmozgalom, tömegtüntetés van, önkívületi állapotba kerül az ember. Minden amit cselekedtem, az bennem cselekedett, és nem gondoltam másra, ezt nem tudom elmondani...” In: Tóbiás Áron: *Kettészelt égbolt. A Magyar Rádió regénye. Emberek – Történetek Dokumentumok. 1945-1956.* Budapest, 2003. 420. (továbbiakban: Tóbiás, 2003.)

⁸ Havasi Tamás–Herczeg János–Kerek György: *A Rádió ostroma. 1956 október 23.* Budapest, 1957. 46-48. (továbbiakban: Havasi–Herczeg–Kerek, 1957.)

össze, és a Múzeum utcai hátsó bejáratot egészen „hajnalig nem fedezték fel.”⁹ A forradalom szervezettségét, előre eltervezett lázadásokat bizonygató propagandisztikus kormányjelentések ezt a tényt nem közlik. Az 1956-os forradalom után megjelent első kiadványok többnyire olyan tanúbeszámolókat tartalmaznak, melyek már átestek az államszocializmus szűrőjén.¹⁰ Ebből következik, hogy megállapításaik hitelt érdemlően nem ellenőrizhetők, állításaik révén pusztán a kormány fekete-fehér álláspontja ismerhető meg. Ellenben elemzésük historiográfiai szempontból szükségszerű, némely megállapítás egyes vitás kérdések tekintetében – megfelelő kiegészítéssel – alkalmazható.

A Rádió székháza elé délután öt óra, fél hat tájban érkeztek a tüntetők első csoportjai. A tömeg célja az október 22-én – a Budapesti Műszaki Egyetemen – zajlott diákgyűlésen elfogadott 16 pont beolvasása volt. A diákság által megfogalmazott pontok szerves részét képezték a forradalom előkészületeinek; közlésük központi követelésnek számított. Ez egy általánosan elfogadott állítás, viszont Gosztonyi Péter¹¹ különválasztja az egyetemisták és a tömeg céljait. Gosztonyi véleménye szerint a tömeg kezdetben meg akarta akadályozni Gerő Ernő Kossuth Rádióban elhangzó beszédét.¹² A szerző egy másik művében úgy fogalmaz, hogy „mind nagyobb tömeg lepte el a Rádióhoz vezető szűk utcákat, hogy így Gerő Ernő megjelenését megakadályozzák.”¹³

A kezdeti események több szakaszban való kibontakozása jól mutatja, hogyan is váltak a tüntetők felkelőkké. A Rádió vezetősége többször megpróbált úrrá lenni a helyzeten. Az események sorrendjének megfelelően három fő kísérlet különíthető el:

- 1.) beszédek intézése a tömeghez az erkélyről – többszöri próbálkozással
- 2.) ún. *vágókocsival*¹⁴ rögzíteni a tüntetők követeléseit
- 3.) küldöttségek menesztése; tárgyalás a Rádió épületében

Ezeket az eseményeket célszerű részletesebben is megvizsgálni, mivel külön-külön hozzájárultak a Bródy Sándor utcai tüntetés fokozatos elmérgesedéshez.

⁹ Gyurkó László: A bakancsos forradalom. Budapest, 2001. 75. (továbbiakban: Gyurkó, 2001.)

¹⁰ Ilyen kiadványok: Ellenforradalmi erők a magyar eseményekben I-IV. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala.; Mi történt Budapesten október 23-tól november 4-ig. Dokumentumok és jelentések alapján írta Lovas Márton. Budapest, 1957.; Havasi Tamás–Herczeg János–Kerek György: A Rádió ostroma. 1956 október 23. Budapest, 1957.

¹¹ Gosztonyi Péter történész. Részt vett a forr. és szabadságharcban (1956. okt.–nov.), a megtorlás elől Svájcba menekült. Hadtörténettel, Mo. és Kelet-Európa 20. sz.-i történetével, elsősorban a Mo. II. vh.-ban játszott szerepével és az 1956. évi forr. és szabadságharc történetével foglalkozik. Tagja a Svájci Hadtörténeti Társaságnak. In: Révai Új Lexikona. VIII. kötet. Szekszárd, 2001. 570.

¹² Gosztonyi Péter: Föltámadott a tenger... 1956. A magyar október története. Szombathely, [é.n.] 80. (továbbiakban: Gosztonyi, Föltámadott a tenger.)

¹³ Gosztonyi Péter: 1956. A magyar forradalom története. Budapest, 1988. 77. (továbbiakban: Gosztonyi, 1988.)

¹⁴ Dodge Weapon típusú, rádiós közvetítésekre használt műszaki gépjármű, amellyel hangfelvételeket is lehetett rögzíteni.

Az erkélyről több Rádiós munkatárs igyekezett szólni az összegyűltekhöz. Ezt a tényt a forradalom után megjelent kormányjelentések, illetve a későbbi kiadványok is elismerik. A Kádár-kormány propagandisztikus kiadványa, a „Fehér könyvek” ezt a kérdéskört a tömegre való hathatatlanságra, agresszivitásukra közlik egyfajta bizonyítékként.¹⁵ A Havasi–Herczeg–Kerek szerzőtrío már részletesebben tárgyalja a Rádió vezetőinek eme kísérletét. Többek között megemlíti, hogy Erdős Péter – a Petőfi-kör vezetőségének megbízottja – is megkísérelte lenyugtatni a tömeget.¹⁶ Tóbiás Áron könyvében szerepel Horváth Győző rádióriporter visszaemlékezése, aki maga is részese volt az eseményeknek: „*Nyolcan-tizen kimentünk a nem túl nagy erkélyre. Föltettem a kezem, hogy szót kérek. Hangosan azt kiáltottam, hogy elvtársak! Egyöntetű hangorkán tört fölfelé. Én még egyszer mondtam, amikor csönd lett: <<Elvtársak!>> Visszhangzott a válasz: <<Nem vagyunk elvtársak...>> Mire én: <<Akkor mik vagyunk?>> A válasz: <<Magyarok!>> <<Hát akkor magyarok!>> Óriási taps.*”¹⁷ Ezt követően Benke Valéria, a Magyar Rádió akkori igazgatónöje is igyekezett szólni a tömeghez, de ő sem ért el eredményt. A rádió technikusai „*a Rádió épületének erkélyére hangszórót szereltek, de hiába volt a mézes-mázos ígérgetés a tömeg nem mozdult.*”¹⁸ – írja Pataky Dezső.

A Rádió munkatársai is érezték az egyre növekvő feszültséget, amit e szokatlan helyzet, a tüntetés teremtett. A székház ablakaiból az egyre csak gyarapodó tömeg látványa pedig még inkább fokozta az aggodalmat. Így a Rádió vezetése arra az elhatározásra jutott, hogy egy *vágókocsit* küld a Bródy Sándor utcai főkapu elé, amellyel megkísérlik a tüntető tömeg követeléseinek rögzítését. Ez az ominózus esemény már a Rádió három munkatársa által írt korai interpretációban is olvasható, melyet összevetve Tóbiás Áron személyes beszámolókra épülő 2003-as kötetével kiderül, hogy az nem tér el nagyban a valóságtól. Rádiós munkatársak – köztük a már idézett Horváth Győző – az elképzelésnek megfelelően egy vágókocsival kihajtottak a Múzeum utcai garázskapun keresztül, s némi nehézség árán – a szűk utca zsúfolásig tele volt – leparkoltak a főkapu elé. A műszaki kollégák megteremtették a felvételhez szükséges technikai feltételeket, majd egy fiatal lány vállalkozott a feladatra; a pontok ismeretetésére. Ő valójában a forradalom alatt, után híressé vált *Piroskabátos Lány*, Koszmovszky Edina, akinek visszaemlékezése Tóbiás Áron könyvében részletesen olvasható.¹⁹ Tény, hogy

¹⁵ „Benke Valéria, a Rádió igazgatója és Szepesi sportriporter kimentek az erkélyre, beszélni próbáltak, hogy megtudják, mit akar a tömeg. Az „elvtársak” megszólításra percekig tartó <<pfuj>>-jal és <<magyarok vagyunk!>> felkiáltásokkal válaszoltak; a helyzet veszélyessé vált.” In: Ellenforradalmi erők a magyar eseményekben I-IV. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. II. 12-14. (továbbiakban: Ellenforradalmi erők)

¹⁶ Havasi–Herczeg–Kerek, 1957. 18-19.

¹⁷ Horváth Győző visszaemlékezése. In: Tóbiás, 2003. 412.

¹⁸ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

¹⁹ Tóbiás, 2003. 416-432.

ez a megoldási kísérlet sem hozott eredményt. Mi több, további feszültségeket szült. A tömeg egyenes adásba kívánta közölni a pontokat, s mikor ennek igazolására a környező házak ablakaiban megjelentek a rádiókészülékek, csalódottan vették tudomásul, hogy követeléseik nem kerültek rögtön adásba.²⁰

A harmadik megoldási kísérlet a küldöttségek fogadása volt. A „Fehér-könyvek” továbbra is a tüntetők – ez esetben a delegáltak – agresszivitását hangsúlyozzák. A szöveg szerint Benke Valéria válasza a küldöttségnek a következő volt: „*a 16 pontot némi módosítással szívesen felolvassuk...*”²¹ Hangsúlyozva ezzel azt, hogy a Rádió igazgatójának nagymérvű toleráns fellépése is hasztalan volt a feldühödött tüntetőkkel szemben. A brosúra több küldöttséget említ, amelynek tagjaival a Rádió vezetői éles vitákat folytattak. Tovább olvasva a bekezdést, a következő mondatok egyenesen cáfolják ezt a megállapítást. E szerint a pontokba szedett követelések közül az egyetlen komolyabb vita kizárólag a szovjet hadsereg kivonását érintette. Továbbá meglehetősen túlzó megállapításnak tekinthető az, hogy a tüntetők a saját maguk által választott küldötteket sem kímélték, „*egyesek szerint meg is verték a tagjait.*”²² A Havasi–Herczeg–Kerek féle füzetben már némileg eltérő vélemény tükröződik. A kötet legfőbb megállapítása, hogy a tárgyalások eredményesek voltak. A küldöttség egy tagja az erkélyről ismertette is a megállapodást.²³ Gosztonyi Péter nem fejt ki részletesen véleményét, csupán megjegyzi, hogy Benke Valéria nem volt hajlandó a küldöttség kívánságát teljesíteni.²⁴ Ezen a véleményen van Molnár Miklós is, aki könyvében úgy fogalmaz, hogy Benke eme döntése már sokkal súlyosabb volt, mint az előző napi – október 22-i – visszautasítás.²⁵ Gyurkó László²⁶ álláspontja részben egyező a már említett véleményekkel. Gyurkó leírja, hogy a Rádió vezetősége már az előző este egyetértett a diákok követeléseivel, viszont a szovjet csapatok távozására és a többpártrendszerre vonatkozó pontokat nem voltak hajlandóak beolvasni. Továbbá nem kívántak eleget tenni annak a kérésnek sem, hogy mikrofont adjanak a tüntetőknek, mivel ez egyértelműen anarchikus állapotokat teremtett volna.²⁷

²⁰ „... a tömeg [...] kezdte követelni, skandálni, hogy a szemben lévő házak, lakások ablakaiba tegyék ki a rádiókat, kvázi ellenőrizni tudják azt, hogy amikor Edina elkezd olvasni a 14 pontot, ez valóban adásba kerül-e. [...] nem került azonnal adóra [...] ami az elégedetlenséget csak szította tovább.” Weinwurm Árpád beszámolója. In: Tóbiás, 2003. 419.

²¹ Ellenforradalmi erők II. 14.

²² Ellenforradalmi erők II. 14.

²³ Havasi–Herczeg–Kerek, 1957. 24-25.

²⁴ Gosztonyi, 1988. 77.

²⁵ Molnár M., 1998. 135.

²⁶ Gyurkó László író, újságíró. A *Kortárs* (1963), a *Valóság* munkatársa, rovatvezetője, a szerkesztőbizottság tagja (1964-1991). Hiv. Kádár-életrajza (*Arcképvázlatok történelmi háttérrel*, 1982) ill. a forradalmat és szabadságharcot ábrázoló műve (1956. *Előtanulmány és oknyomozás*, 1987) az 1980-as évek magyarországi könyvkiadásának szenzációi voltak. In: Révai Új Lexikona. IX. kötet. Szekszárd, 2002. 163.

²⁷ Gyurkó, 2001. 67.

Mindezen kísérletek egyszerűen a helyzet elfajulásának megakadályozására történtek. A Rádió vezetősége tudta, hogy semmilyen követelést nem közölhetnek felsőbb engedély nélkül. Ez alapvetően még nem magyarázat a Rádió vezetőségének helyzetkezelésére, viszont az, hogy nem ölbe tett kézzel várták az események kibontakozását – nézetem szerint – némileg az empátia jele. Tehát igyekeztek tenni valamit, mielőtt még elmérgesedik a helyzet.

A Magyar Rádió ostromát tárgyaló, napjainkban megjelent egyik tanulmány Balázs Gergely nevéhez köthető. A szerző véleménye szerint ezek az események mind az időhúzást szolgálták.²⁸ Ebben az esetben felvetődik a „miért” kérdése. Valószínűtlen, hogy a Rádió vezetői arra vártak volna, hogy a tüntetők majd szép lassan széteszlanak, és az egész demonstráció alábbhagy. Voltak persze érdeklődők, bámészkodók, akik idővel elhagyták a helyszínt, viszont már a kezdetektől lehetett érezni, hogy a többség nem fog meghátrálni. Ezt az is mutatja – visszautalva a korábban elhangzottakra –, hogy a résztvevők az események hatására önkívületi állapotba kerültek, magát a tüntetést forradalmi tettnek élték meg; miért hátrálnának meg pont most? Valószínűtlen továbbá, hogy a Rádió vezetői valamiféle segítségre vártak. Ha a pártvezetésben született is volna hamarabbi megoldási javaslat, akkor az október 23-i események végkimenetele nagy valószínűséggel hasonlított volna a június 28-án Poznańban lezajlott történésekhez.

A Magyar Rádió vezetősége felsőbb utasítás hiányában nem közölhette egyenes adásba az egyetemisták pontjait. A tömeg lenyugtatására tett kísérleteik hiábavalóak voltak, mind csak fokozták az indulatokat. A növekvő feszültségek miatt a tömegből egyesek tettelegességre szánták el magukat. *„A fiúk felkapaszkodtak az ablakok rácsain, felmásztak az erkélyekre.”*²⁹ Gombos Katalin színművésznő ekkor a Rádió épületében tartózkodott. Az eseményekre így emlékszik vissza: *„Egymás tenyerébe, majd vállára lépve másztak fel a nyitott ablakhoz, oda, ahol én álltam. [...] természetesén segítettem nekik, sorra kaptam el a karjukat és húztam be őket a szobába. [...] Egyszer csak valamiféle zajt hallok hátulról, s ahogy lendítem be a következőt, utánanézek... Jaj, ez nem lehet igaz!... Hiszen ezek szedik össze őket! Elkapják és máris viszik őket valahová! [...] ne próbálkozzatok, elvisznek benneteket! – és toltam őket vissza.”*³⁰ A Rádió épületébe behatoló embereket a karhatalom elfogta³¹ – hozzáteszem, teljes joggal, mivel engedély nélkül jutottak be az épületbe. Szükséges megemlíteni, hogy az egyik

²⁸ „Azzal, hogy úgy tettek mintha teljesítenék a tüntetők kérését, csak időt akart nyerni a rádió vezetése.” In: Balázs Gergely: A Magyar Rádió ostroma 1956. október 23-áról 24-ére virradóan. In: Sipos '65. Tanulmányok Sipos József 65. születésnapjára. Szeged, 2013. 182. (továbbiakban: Balázs, 2013.)

²⁹ *Geometriai jegyzetek.* Pataky Dezső naplója. 1956-57.

³⁰ Ómolnár Miklós: Tizenkét nap, amely... 1956. október 23–november 4. Események, emlékek, dokumentumok. Budapest, 1989. 92. (továbbiakban: Ómolnár, 1989.)

³¹ A Rádió védői a Havasi–Herczeg–Kerek féle brosúra szerint 37 fegyverest, Gyurkó László szerint 40 foglyot ejtettek az éjszaka folyamán. In: Havasi–Herczeg–Kerek, 1957. 61.; Gyurkó, 2001. 78.

melléképület fel volt állványozva, ami nagyban segítette a Rádió épületébe való bejutást. [8. sz. melléklet] Többen pedig követ, egyéb törmelékkel kezdték dobálni a Rádió Bródy Sándor utcai homlokzatát, ami az este folyamán állandósult. „*Én magam is követ fogtam a kezembe és dobáltam. De sok ablakot betörtem. Három-négy ablakot.*”³² – írja Pataky Dezső.

Ilyen körülmények között hangzott el 20 órakor Gerő Ernő, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége első titkárának rádióbeszéde. Ez tehát egy biztos viszonyítási pont, amely segíti az elkövetkező események pontosabb datálását. A tömeg a környező házak ablakaiba kihelyezett rádiókészülékekből hallotta a beszédet.³³ Erre a szakirodalom feljegyzései mellett számos visszaemlékezés is utal.³⁴

Az alábbiakban ismertetem, majd elemzem Gerő Ernő 20 órakor elhangzott rádióbeszédének egy részletét. Ennek segítségével objektívebb válasz kapható arra a kérdésre, hogy a párttitkár beszéde mennyiben járult hozzá a tüntetés elmérgesedéséhez. „*Népünk ellenségeinek legfőbb törekvése ma az, hogy megkíséreljék megingatni a munkásosztály hatalmát, lazítani a munkás-paraszt szövetséget, aláásni a munkásosztály vezető szerepét országunkban, megrendíteni népünk hitét pártjában, a Magyar Dolgozók Pártjában, megkíséreljék lazítani a szoros baráti kapcsolatokat országunk, a Magyar Népköztársaság és a többi szocializmust építő ország között, [...] Rágalmakat szórnak a Szovjetunióra. [...] Mindez szemenszedett valótlanosság, ellenséges hírverés, amelyben nincs egy szemernyi igazság sem. [...] következetes harcot folytatunk a sovinizmus, az antiszemitizmus és minden egyéb reakciós, népgyűlölő, embertelen irányzat és nézet ellen. Ezért elítéljük azokat, akik ifjúságunk körében a sovinizmus mételjét igyekeznek terjeszteni, s a demokratikus szabadságot, amelyet államunk a dolgozó népnek biztosít, nacionalista jellegű tüntetésre használták fel. [...] Pártszervezeteink fegyelmezetten, teljes egységben lépjenek fel minden rendbontó kísérlettel, nacionalista kűtmérgezéssel, provokációval szemben.*”³⁵ A szövegből világosan megismerhető az a rendszereszmé, ami gyökeret vert Magyarországon. A szocializmust építő országok, köztük a Magyar Népköztársaság, az egymással és a Szovjetunióval való „*baráti*” kapcsolat révén fejlődnek, s „*bontakoznak ki.*” Ezt a kapcsolatot zavarják meg, igyekeznek „*aláásni*” az egyes „*reakci-*

³² *Geometriai jegyzetek.* Pataky Dezső naplója. 1956-57.

³³ Bill Lomax: Magyarország 1956. Fordította és kiegészítette: Krassó György. Debrecen, 1989. 129. (továbbiakban: Bill Lomax, 1989.)

³⁴ „Igen ám, de amint mondtam, az utcában lakók némelyike kitette az ablakba a saját készülékét, már akkor, amikor mindenki a 16 pont beolvasására várt.” Egy általános iskolai történelemtanár visszaemlékezése. In: Ómolnár, 1989. 103. „És akkor történt az, hogy a szemben lévő ablakokban lévő rádiók, ahelyett, hogy a 14 beolvasott pontot közvetítették volna, a Gerő Ernő mondott egy beszédet, és azt hozta. És akkor kirobbant, akkor kirobbant a tömeg.” Koszmovszky Edina visszaemlékezése. In: Tóbiás, 2003. 425.

³⁵ Részletek Gerő Ernő rádióbeszédéből. In: A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Főszerkesztő: Gyurgyák János. Budapest, 1989. 23-26.

ós” (ellenséges) elemek; tehát megfelelően kell fellépni ellenük. Ezt leegyszerűsítve: Gerő Ernő az elnyomásról, a leszámolásról beszélt,³⁶ burkoltan, árnyaltan megfogalmazva. Konkrétan nem mondta ki, hogy a tüntetők, akik az utcára vonultak mind *ellenséges, reakciós elemeknek* számítottak volna, viszont a rébuszokban való fogalmazás így is elegendő volt ahhoz, hogy lázítóan hasson.

A Gerő-beszédétől nem sok jót vártak a Rádióban tartózkodó személyek sem.³⁷ Azt már előre lehetett sejteni, hogy a tömeg sem fogja kitörő örömmel fogadni azt. A Gerő Ernő beszéde fordulópontnak is tekinthető. Ezt megelőzően egy olyan folyamat zajlott le, amelynek eredményeként a tüntetőkben fokozatosan növekedtek az indulatok. Akaratuknak nem tudtak érvényt szerezni, s erre a pontra érkezve gyakorlatilag már nem volt visszaút. A tömegpszichózis ekkor bontakozott ki a leginkább. A zavargások egyre hevesebbek lettek, s a tüntetők már csoportosan is veszélyeztették a Rádió épületét. Pataky Dezső naplójából világosan kiderül, hogy miként is hatott a tüntetőkre a párttitkár beszéde: „*S benn a Rádió egyik stúdiójában Gerő szórta piszkos rágalmait az űrbe, a világba, magyar hazafiak fülébe.*”³⁸ Az idézett sorokhoz szükséges megjegyezni, hogy a tüntetők nem voltak tudatába annak, hogy Gerő beszédét a dolgozósobájából élő egyenes adásba közvetítették. Következésképp feltételezhetők, hogy Gerő Ernő a Rádió épületében tartózkodott. Gosztonyi Péter idézett megállapításai – miszerint a tüntetők közt voltak olyanok, akik épp a beszéd megakadályozására mentek a Bródy Sándor utcába – is erre engednek következtetni.³⁹

A következő lényeges esemény a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai főkapujának betörése volt, amelynek időpontja – a szakirodalom alapján – meglehetősen vitás. Szükséges megjegyezni, hogy erről az eseményről az elemzett művek alapvetően ritkán tesznek említést, sőt köztük is még kevesebb közöl konkrét időpontot. Célszerű megvizsgálni, és bővebben elemezni ezt az eseményt, mivel – a tüntetők és az ÁVH között – ez az első komolyabb konfrontációk egyike. Dr. Berki Mihály⁴⁰ véleménye, a 20 óra 30 perc és 21 óra közötti időpont ellen-

³⁶ Megjegyzés: Balázs Gergely helytállóan fogalmaz: „*A vezető szavainak kinyilatkoztatás szerű befogadása a bolsevik típusú rendszerek jellemzője. A kinyilatkoztatás minél szélesebb körű ismertetése pedig a funkcionáriusok számára kötelesség.*” In: Balázs, 2013. 184.

³⁷ „*Amikor ez a beszéd elhangzott, mi fölálltunk és azt mondtuk, hogy nekünk itt már semmi tennivalónk nincs. Ez a párt hivatalos álláspontja és ez az a politika, amit mi nem tudunk képviselni.*” Vásárhelyi Miklós visszaemlékezése. In: Tóbiás, 2003. 413.

³⁸ *Geometriai jegyzetek.* Pataky Dezső naplója. 1956-57.

³⁹ Gosztonyi, Föltámadott a tenger. 80.; Gosztonyi, 1988. 77.

⁴⁰ Berki Mihály honvédtábornok. A Dózsa Lövészisztizti Iskola harcászati főelőadója (1954–1955), tanszékvezető tanára (1955–1956). Aláírta a Tiszti Nyilatkozatot és karhatalmi századparancsnokká nevezték ki (1956-tól), a karhatalom feloszlata után a gyöngyösi hadosztály hadműveleti tisztje. In: Révai Új Lexikona. II. kötet. Szekszárd, 1998. 889-890.

tétben áll Gyurkó László álláspontjával, aki 19 óra környékére teszi ezt az eseményt.⁴¹ A két alapvető szakirodalmi információ mellett néhány szemtanú visszaemlékezése is tartalmaz az események sorrendiségét illetően fontos információkat.

Rendelkezésre áll a Rádió egyik munkatársának visszaemlékezése, amelyben konkrét időpont szerepel viszonyításként; így az nagymértékben segíti az elemzést. „*Nem tudom már melyik busz volt. Lényeg az, hogy megérkezem a Nemzeti Múzeumhoz, és aztán gyalog bemegegyek a rádióba, ez pontosan háromnegyed nyolc. Háromnegyed nyolc. Erre emlékszem. [...] A főkapun megyek be. Nem! A főkapun akarok bemenni, jó a kérdés. [...] Képtelenség volt a kapuhoz jutni. Fogalmam sem volt, hogy mi van. [...] A tömeg nem enged be, igen. Nem tudok áttörni, nem tudok. De most ha azt kérdezed, hogy álltak-e kint katonák vagy ÁVÓ-sok? Nem álltak. A kapu be volt zárva.*”⁴² E szerint valószínűsíthető, hogy a Gerő-beszéd időpontjában, azaz 20 órakor a főkapu zárva volt. A felkelők nem sokkal ezután törték be a Bródy Sándor utcán hagyott vágókocsival.

A Rádió másik alkalmazottjának beszámolója szerint a tüntetők Gerő Ernő beszéde előtt törték be a kaput. Igaz, K. L. elbeszélése nem tartalmaz konkrét időpontot, de véleménye szerint a Gerő-beszédre később, a főkapu betörése után került sor.⁴³

Pataky Dezső feljegyzése ehhez az eseményhez fontos tanúságtétel, mivel ő azok között volt, akik ekkor bejutottak az épületbe. Ahogy naplójából kiderül, a kapuban ÁVH-s sor-katonák feltűzött szuronnal igyekeztek visszaszorítani a tömeget az utcára. Ő és vele együtt több tüntető felszaladt – vélhetőleg a Rádió magassírföldszintjére – a bal oldali feljáraton. Egy terembe jutottak, ahol az államvédelmisek közrefogták őket. Ekkor hangzott el az épületben az *első lövés*; írja naplójában Pataky Dezső. „*Az egyik sarok ajtó ablaküvegén három puska-golyó nyoma. Négykézláb, futva menekültem a szűk folyosón, a falhoz lapulva erősen. Lábam alatt a padló vérnyomos volt.*”⁴⁴ Ez a pillanat minden bizonnyal meghatározó, mondhatni drasztikus élmény volt az ELTE fiatal diákja számára. Egyúttal pedig egyre nagyobb fizikai és pszichés nyomás nehezedett a Rádió védőire is.⁴⁵ Ennek következtében könnyen előfordulhatott – akár többször is –, hogy dulakodás közben elsült egy fegyver. Pataky Dezső esemény-

⁴¹ Dr. Berki Mihály: Hadsereg vezetés nélkül. Budapest, 1989. 37. (továbbiakban: Berki, 1989.); Gyurkó, 2001. 67.

⁴² Az 1956-os Intézet Oral History Archívumának kutatható minősítésű interjúja alapján.

⁴³ Ómolnár, 1989. 99.

⁴⁴ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

⁴⁵ Ez kiderül Csongovai Per Olaf beszámolójából, aki küldötként volt a Rádióba. Távozásakor így számol be az ÁVH köreiben uralkodó feszültségről: „*Köpködtek, szídtak, nyúltak felém, hogy szétszaggassanak. Pedig nem csináltam semmit akkor, csak követeltem...*” In: Csongovai Per Olaf interjú. Készítette Eörsi László 1992-ben. Az 1956-os intézet Oral History Archívuma 420. sz. 17.

leírásából nem állapítható meg, hogy támadó, vagy védő fegyvere dördült el, pusztán annyi állítható, hogy ez az esemény véletlenül történhetett.

Molnár János⁴⁶ 1967-es könyvében található hasonló megállapítás. A kötetben belügyi iratok és számos más szerző véleményének ütköztetései között egy meglehetősen szokatlan megállapítást olvasható. Molnár leírja, hogy az ostrom során adódtak bizonyos véletlenek, félreértethető szituációk, amelyek a tűzharchoz vezettek. Ahogy írja, a tüntetők várták, hogy az első lövést a Rádió védői adják le. *„Amikor azonban bizonyos véletlenek – az egyik a bizonyult helyzetet nem értő tiszt zavaros magatartása, a másik az, hogy állítólag az egyik fiatal védőnek véletlenül elsült a géppisztolya – erre alkalmat adtak, a támadók lőttek és nem vártak tovább.”*⁴⁷ Ezt a kijelentést – miszerint egy védőnek véletlenül elsült a fegyvere – lehet első-lásként értelmezni, mindenesetre szignifikáns megállapításnak tekinthető. Feltétlenül kiemelendő, hogy Bill Lomax munkájában szintén olvasható ez a megállapítás.⁴⁸ Gyurkó László is a védők zavarodottságával magyarázza az első fegyverhasználatot, tehát véleménye hasonló Molnáréhoz. Gyurkó megfogalmazása szerint előfordulhatott olyan, hogy valaki a zűrzavaros állapot közepette *„fenyegetettségében, ijedtségében vagy dühében mégis élesre töltött.”*⁴⁹

Az első fegyverhasználat mikéntjét az elemzett szakirodalom többféleképpen interpretálja. A kérdés megítélése nagyban függ az elemzett mű szerkezetétől, s attól, hogy szerzője éppen mire helyez nagyobb hangsúlyt. Az egyes szerzők álláspontjai alapján könnyen felállítható egy rendszer, amely segítségével komplexen lehet vizsgálni e kérdéskört. Így a fegyverhasználat esetei két külön csoportra bonthatóak:

- 1.) véletlen, avagy nem szándékos lövés
- 2.) szándékos lövés

Továbbá a második csoporton belül több eshetőséget lehet elkülöníteni:

- a.) riasztólövés (vaktölténnyel, vagy éleslőszerrel)
- b.) célzott sortűz⁵⁰

A véletlenül eldördülő lövésekre volt jó példa – szakirodalmi kontextusba helyezve – Pataky Dezső feljegyzése; a főkapu betörése utáni eseménysor. A szándékos lövésre, azon

⁴⁶ Molnár János történész. Az MDP Pártfőisk. r. tanára, ill. főisk. tanára (1950–1956), az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Oszt., majd a Párttörténeti Int. tud. munkatársa (1956–1957). In: Révai Új Lexikona. XIV. kötet. Szekszárd, 2004. 626-627.

⁴⁷ Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. (A polgári magyarázatok bírálata). Budapest, 1967. 55. (továbbiakban: Molnár J., 1967.)

⁴⁸ Bill Lomax, 1989. 130.

⁴⁹ Gyurkó, 2001. 69.

⁵⁰ „sortűznek tekintjük azt az eseményt, amikor felfegyverzett egyenruhás, reguláris alakulat, vagy félreguláris csoportosulás tüzet ad le a határozott céllal csoportosuló fegyvertelen civil tömegre, illetve fegyvertelen civil csoportokkal együttlévő fegyvertelen egyenruhásokra.” In: Sortűzek 1956. Szerk.: Kahler Frigyes. Lakitelek, 1993. 5.

belül is a riasztólövésekre Dr. Berki Mihály fektet nagyobb hangsúlyt. Gosztonyi Péter célzott sortüzet említ, ahogy a jórészt szemtanúk véleményére építő ENSZ jelentés is.⁵¹ Az évekkel később, javarészt a rendszerváltás után keletkezett beszámolók többsége is az ÁVH szándékos löfegyverhasználatát emelik ki. 21 óra 12 perctől az ÁVH fegyverhasználatának ténye okmányyszerű hitelességgel megállapítható. Az Országos Mentőszolgálat (OMSZ) által feljegyzett sérültek – 21 óra 12-től 25-ig – kivétel nélkül civilek voltak.⁵² [15. sz. melléklet] Mivel a Mentőszolgálat esetnaplói hiányosak, nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a Rádió védői 21 óra 12 perc előtt egyáltalán nem adtak le riasztó-, avagy célzott lövéseket.⁵³ Számos visszaemlékezés utal 21 óránál korábbi fegyverhasználatra. Östör rendőr százados például 19 óra 45 percre teszi az ÁVH által leadott – halálos áldozatokat is követelő – riasztólövéseket.⁵⁴ Egészségügyi dolgozók beszámolói közül kiemelendő Dr. Lehőcz Vera elbeszélése, mely szerint a Rádiótól 20 óra 30 perckor érkezett az első lövési sérülésről szóló bejelentés.⁵⁵

A Történelmi Tényfeltáró Bizottság⁵⁶ két munkatársa, Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor 1997-ben megjelent elemzésében rögzíti a fegyveres tömegosztatás módszerének szabályait. E szerint a *térdfmagasságon aluli célzott lövés* a fegyveres tömegosztatás módszerének utolsó lépcsőfoka. Ezt megelőzően két intézkedés szükséges: először a *levegőbe lőtt sortűz*, majd az ún. *porzó sortűz*.⁵⁷ A levegőbe leadott riasztólövések alkalmazásáról szemtanúk beszámolnak,⁵⁸ úgy Pataky Dezső is: „*Hatalmas lövöldözés kezdődött. [...] Ekkor még a levegőbe lőttek. A tömeg ismét összeverődött a Rádió előtt.*”⁵⁹

⁵¹ 1956 Az Egyesült Nemzetek Szervezete különbizottságának jelentése. Angolból fordította dr. Stankovich Victor. Budapest, 1989. 22. (továbbiakban: ENSZ jelentés, 1989.)

⁵² A Központi Mentőállomás esetnaplói: Gy.Sz.: 368; 10.92.86; Ir.O.37. Páratlan Esetnapló 1956. X. 15. – XI. 23-ig; Gy.Sz.:364; 10.92.28.; Ir.O.28. Páros esetnapló 1956. X. 12-től – XI. 16. Forrásörző intézmény: Kresz Géza Mentőmúzeum.

⁵³ Megjegyzés: A fennmaradt esetnaplók feljegyzései – több okból kifolyólag – számos helyen pontatlanok. A sebesültek ellátása elsődleges feladat volt. Az átlagnál sokkal intenzívebb munkatempó következtében a dolgozók elfáradtak, s így az adminisztráció háttérbe szorult. In: Dr. Felkai Tamás: Fehér kocsin piros vér. Dokumentumgyűjtemény az Országos Mentőszolgálat ’56-os munkájáról. Budapest, 1993. 4.; Szükséges megállapítani, hogy Orovecz Béla, az Országos Mentőszolgálat akkori főigazgatója – az esetleges megtorlásoktól tartva – utasította a mentőszolgálat kivonuló és naplózó személyzetét, hogy a sérültek nevét ne is rögzítsék. In: Debrődi Gábor: A magyarországi mentésügy története (1769-2012). Készült a szervezett magyarországi mentés 125. évfordulójára. [h.n.] 2012. 126.

⁵⁴ Berki, 1989. 39.

⁵⁵ Balázs Piri László: Emberek fehérben 1956. Budapest, 1993. 73. (továbbiakban: Balázs Piri, 1993.)

⁵⁶ 1993. január 21-én az Antall-kormány 3037/1993 számú határozatával létrehozott történészekből, levéltárosokból és jogászokból álló testület. Feladata tényeket szolgáltatni az 1956-os forradalom és szabadságharcról – sortüzekről, megtorlásról –, a minél pontosabb, realisabb kép érdekében. Elnöke: Kahler Frigyes. A bizottság 1995. január 1-én megszűnt. In: Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: „Mától kezdve lövünk”. Tíz év után a sortüzekről. Budapest, 2003. 5.

⁵⁷ Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban, A fordulat napja, Ismét sortüzek, A Nagy per. Budapest, 1997. 40.

⁵⁸ Ómolnár, 1989. 103-104.

⁵⁹ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

Az ÁVH tömegoszlatása rendszertelenül történt. A feszült légkör bizonyos fokig erre is magyarázatot ad. A parancsnokok az adott pillantanak megfelelő, az általuk helyesnek ítélt parancsot adták. Viszont ezek a parancsok nem nélkülözhettek bizonyos szabályokat, erkölcsi normákat. A Történelmi Tényfeltáró Bizottság kérésére Kopácsi Sándor⁶⁰ rendőrfőkapitány Torontóban, 1993-ban elkészítette szakvéleményét az 1956-os forradalom idején érvényben lévő fegyverhasználat szabályairól. Ez a jelentés – címe: *Szakvélemény a karhatalmi szolgálati szabályzat biztosította lehetőségekről 1956-ban – a Sortűzek–Megtorlás–Menekülés 1956-1957* című forráskiadvány II. kötetében olvasható.⁶¹ Kopácsi szakvéleménye szerint lőfegyvert „a fegyverhasználat során a helyzetnek megfelelően kell használni. [...] nem szabad lőfegyvert használni ott, ahol a lövés ártatlan emberek életét és testi épségét is veszélyeztetné.”⁶²

A pszichés nyomás következtében, valamint a tömegoszlatási módszerek sikertelensége miatt az Államvédelmi Hatóság Belső Karhatalma a *célzott sortűz* alkalmazása mellett döntött. Szemtanúk visszaemlékezéseiből két alkalmas helyet lehet meghatározni, ahonnan a Rádió védői biztosan tüzeltek. Az egyik a *Rádió épületének emeleti ablakai* voltak. Ennek elsőszámú bizonyítékai a korabeli fotográfiák, amelyeken egyértelműen megfigyelhető, hogy a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai főépületének második és harmadik emeleti ablakaira temérdek lövést leadtak a felkelők. [3. sz. melléklet] Az éjszaka folyamán – mivel a sötétben nem láttak szinte semmit – a célpontot úgy állapították meg, hogy ahol torkolattűzet láttak, oda lőttek vissza.⁶³ Tehát valószínűsíthető, hogy a karhatalmisták javarészt az emeleti ablakokból tüzeltek. Pataky Dezső feljegyzése ezt erősíti: „Az ávósok az egyik ablak mögül sorozatot engedtek a tömegbe. A sorozat egy fiatal fiút találtak el.”⁶⁴ Dr. Ruzsiczky Éva visszaemlékezése szerint – aki október 23-án a Szentkirályi utca és a Bródy Sándor utca sarkán álló épületben tartózkodott – a karhatalmisták 21 óra 06 perckor a Rádió egyik emeleti ablakából belelőttek a tüntetőkbe.⁶⁵ Nagy valószínűséggel ez az első célzott lövések egyike lehetett, ami után a tüntetők menekülni kezdtek a Bródy Sándor utcából. Számos más visszaemlékezés utal

⁶⁰ Kopácsi Sándor (1922-2001) politikus, rendőr tábornok. Budapest rendőrfőkapitánya (1952-1956). Az MDP utódaiként megalapított MSZMP hétfős Intéző Bizottságának tagja (1956 okt. 30.–nov. 3.), majd a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány tagjává (okt. 31-étől) és a Nemzetőrség helyettes parancsnokává választották (nov. 3.). In: Révai Új Lexikona. XII. kötet. Szekszárd, 2003. 270.

⁶¹ A szakvélemény lényeges megállapítása – ami miatt vizsgálata elengedhetetlen –, hogy „a Határőrség, az ÁVH Belső Karhatalom és Honvédség fegyverhasználati utasítása nem tért el lényegesen a Rendőrségétől.” In: *Sortűzek–Megtorlás–Menekülés 1956-1957. II. jelentés.* Szerk.: Kahler Frigyes. Lakitelek, 1994. 57. (továbbiakban: *Sortűzek*, II. jelentés. 1994.)

⁶² *Sortűzek*, II. jelentés. 1994. 51.

⁶³ „Nekem azt mondta ez a gyerek, hogy oda lőjek, ahol fényt látok. A fegyver villanását este már jól lehet látni. Jól van, lőjünk oda!” Kabelács Pál visszaemlékezése. In: A forradalom emlékezete. Személyes történelem. Az Oral History Archivum interjúi alapján összeállította Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna, Keller Márkus. Budapest, 2006. 80. (továbbiakban: A forradalom emlékezete, 2006.)

⁶⁴ *Geometriai jegyzetek.* Pataky Dezső naplója. 1956-57.

⁶⁵ Dr. Ruzsiczky Éva visszaemlékezése. In: Balázs, 2013. 186.

arra, hogy az ÁVH-sok az emeleti ablakokból tüzeltek a tömegre.⁶⁶ Szükséges megjegyezni, hogy az emeleti ablakokból nagyobb eséllyel lehet fejre, avagy a test felső részére célozni. Meglehetősen kevés volt az esélye annak, hogy a lövés a lábat érje. Ezért ezek a lövések semmiképpen sem értelmezhetőek riasztólövésként.

A másik helyszín, ahonnan az államvédelmisek lövéseket adtak le, a Pollack Mihály tér felőli rész; *a Rádió épületeit összekötő udvar* volt. Ezt a területet kerítés választotta el a tértől, és közvetlenül a Nemzeti Múzeum udvarának hátsó részére nézett. Mára ezt a területet beépítették, de a kerítés és a régi vaskapu még mindig látható. [6. sz. melléklet] Balázs Piri László könyvében – dr. Németh János és Kiss Rezső visszaemlékezése alapján – rekonstruál egy halálesetet, amely az ÁVH lövöldözéseinek következménye volt ezen a helyszínen. Puskás Sándor orvostanhallgató október 23-án egy barátjával, Papp Jánossal a Múzeum kertjében tartózkodott. *„Papp János a padon ült, Puskás Sándor pedig a pad támlájára telepedett, fél lábát a pad ülőrészén nyugtatva. Körülbelül velük szemben volt a Rádió kerítéséhez tartozó nagy vaskapu. Sötét volt már, de a tömeg még nem volt nagyon sűrű, bár a Pollack Mihály téren a Rádió kerítésénél sok ember tolongott. Ekkor a nagy vaskapu kissé kinyílt, és lövések hallatszottak. [...] Puskás Sándor is előrebukott, de fél lába fönmaradt a padon. [...] Nyaklövés érte (carotis).”*⁶⁷ Ez az esemény – a szerző megállapítása szerint – 21 óra után nem sokkal történhetett. Balázs Piri véleménye szerint a tüntetők inzultálták, dobálták a kerítés mögött felsorakozó ÁVH-sokat, s többen a kerítésen átmászva próbáltak közel férkőzni hozzájuk. Ekkor kaphattak engedélyt a riasztólövésekre – írja a szerző –, melyek után *„a hatás fokozására, vagy egyszerűen csak a fegyverhasználat mámorában lejjebb engedték fegyvereik csövét.”*⁶⁸ Sebestyén Mária visszaemlékezése is megerősíti azt a tényt, hogy a Rádiót védő karhatalmisták az épületeket összekötő udvarról tüzeltek.⁶⁹

A riasztólövés, avagy a célzott sortűz esetei teljesen más megvilágításba helyezik az eseményeket. Ha a karhatalom úgy dönt, hogy fegyveresen – tehát lövésekkel – oszlatja a tömeget, akkor ezután már nincs sok esély más tömegoszlató módszerek sikeres alkalmazásá-

⁶⁶ „Akkor még jobban kezdtek lövöldözni valahonnan fölülről.” Takács Béla visszaemlékezése In: Pesti utca, 1994. 170.; „... a taxisofőr húgom éppen aznap vitt egy fuvarát a fővárosba [...] Átlőtt karral jött haza. Kiderült, hogy a Rádiónál kiszállt a kocsijából, belekeveredett a tömegbe. Ő volt az első, aki megsebesült... Énekeltek, jelszavakat kiabáltak, aztán egyszer csak a Rádió irányítójából rájuk lőttek.” Nagy Attila visszaemlékezése. In: Ómolnár, 1989. 115.; „Este olyan 9-10 óra tájban kilóttek, amit sosem felejték el. [...] Fönről a Rádióból. [...] Egy 19 éves fiatalember ott, rögtön meghalt.” Lux Gellért visszaemlékezése. In: Orbán Éva: Üzenet a barikádról. I-II. Budapest, 1996. II. 37. (továbbiakban: Orbán, 1996.)

⁶⁷ Balázs Piri, 1993. 40.

⁶⁸ Balázs Piri, 1993. 43.

⁶⁹ „A bokrok mögül lőttek ki a Rádió védői. A Rádió épülete nem volt beépítve. Ahol a spanyol lovasiskola volt, a Bródy sarka és a Rádió közt vaskerítés volt. Térdig érő kőaljzaton hatalmas vasrács volt, [...] a bokrok mögül jött a torkolattűz.” In: Orbán, I. 1996. 292.

ra; azaz nagy valószínűséggel egyre gyakrabban kell további lövésekhez folyamodni. Természetesen ezt megelőzően történtek egyéb intézkedések, így például könnyfakasztó gránátok, vízfecskendő, avagy a *kettős sorfal* módszere, amelyek csak részlegesen voltak hatásosak a tüntetők oszlatásában. Ezt már a Kádár-kormány is kénytelen volt elismerni.⁷⁰ A karhatalom sikertelenségéhez nagyban hozzájárult a tüntetők offenzív magatartása mellett a védők képzetlensége is. Példának okául több ÁVH-s sorkatona egyáltalán nem értett a különböző gránátok használatához. Erre Gyurkó László is utal.⁷¹ A tisztek a kivezénylés előtt mutatták meg nekik azok használatát.⁷² Így fordulhatott elő, hogy a fel nem robbant könnyfakasztó gránátokat a tüntetők visszadobták a kitört ablakokon keresztül a Rádió épületébe.⁷³

A *kettős sorfal* alkalmazása során a karhatalmi egységek szuronnal kísérik meg a tömeg oszlatását. Pataky Dezső beszámolója e téren is a védők egyértelmű sikertelenségét mutatja: „Kiszorítottak bennünket a Múzeum kertig. Előttem egy fiatal tacsó katonának sem való ávós emelgette a szuronyt. [...] Egyet rándult a tömeg és hátraszorította, hátranyomta a gyáva ávósokat. Benyomtuk őket a Rádió épületébe.”⁷⁴ A szuronyos tömegoszlatás során számos sebesülés történhetett. A Mentőszolgálat feljegyzései között 21 óra 08 perkor szerepel szúrt sérülés, amely könnyen lehet, hogy a szuronyos tömegoszlatás következménye. Ezután, mindössze 4 perc múlva löfegyverhasználat következett, amely arra enged következtetni, hogy 21 óra után pár perccel a védők és a tüntetők között nagyobb konfrontációra került sor. Az ÁVH sorkatonái valószínűleg tömegoszlatás céljából vonultak az utcára, miközben többször használták fegyverüket. Valószínűleg ekkor érkezett meg Zólogy László⁷⁵ ezredes is, aki ennek az események lehetett a tanúja. Zólogy 1956 decemberi tanúvallomásában és későbbi visszaemlékezésében is beszámol arról, hogy mikor megérkezett – körül-belül 21 órakor – a Bródy Sándor utca és a Szentkirályi utca sarkára, egy ÁVH-s sorfal a levegőbe lövöldözve, a Múzeum felől a Szentkirályi utca felé igyekezett megtisztítani a Rádió épületének környékét a tüntetőktől. Zólogy továbbá megjegyzi, hogy ekkor nem tartózkodtak emberek a Bródy Sán-

⁷⁰ „Az őrség könnyfakasztó bombákkal és szurony szegezéssel próbálta a tömeget eloszlatni. Mindez azonban sikertelen maradt...” In: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) V–144758/3. 27.

⁷¹ Gyurkó, 2001. 66-67.

⁷² Az 1956-os Intézet Oral History Archívumának kutatható minősítésű interjúja alapján.

⁷³ „Fejünkre hullott a foszforos-füstbomba. A tömeg először megfutott, később visszadobták a füstbombákat a Rádió nyitott ablakán.” In: *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

⁷⁴ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

⁷⁵ Zólogy László, katonatiszt. 1949 januárjában a vezérkar hadműveleti csoportfőnökségének tagja. 1954-ben ezredessé nevezték ki. 1956. október 23-án a Magyar Rádió védelmének parancsnoka. Az október 31-én megalakult nemzetőrség egyik vezetője lett. In: www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/oha/zolom.htm Letöltés ideje: 2014. december 10. 12:20

dor utcában, csak a kapualjakba behúzódva látott néhány embert. A tüntetők arról tájékoztatták őt, hogy már két halottjuk és sebesültjeik is vannak.⁷⁶

Libik Andás drámai beszámolója az ÁVH tömegosztatásáról tanúskodik: *„Fölnézek, és látom, hogy nem a Bródy Sándor utca felől, hanem a másik irányból, a Múzeum utca felől jön egy ávós osztag, elöl egy tiszt géppisztollyal. Én nagyjából a kapu előtt vagy egy picit a Bródy Sándor utca felé voltam. [...] odarohantam ehhez az ávós tiszthez, [...] megfogtam az egyenruháját, és azt mondtam neki: „Eltársak, ne lőjete!” [...] Egy kézmozdulattal ellökött, és adta ki a parancsot. Már nem emlékszem, hogy egész pontosan mit, de a parancsnak a lényege az volt, hogy töltés és tüzelés. [...] elkezdtem lélekszakadva rohanni kifelé a Bródy Sándor utcán a Múzeum körút felé. [...] A hátam mögött meg elkezdtek ropogni a fegyverek. [...] Mellettem szaladt egy tizenhat-tizenhét éves fiú. [...] Egy pattanásos arcú tanoncgyerek, ipari tanuló gyerek, bokáig érő fekete télikabátban, ahogy az akkor szokás volt. [...] Rohanás közben odanéztem, és azt láttam – és ezt a látványt sem fogom elfelejteni –, hogy szalad tovább, de a melléből sugárban ömlik a vér. És az arca hófehérré vált.”⁷⁷*

Az első fegyverhasználat – legyen az akár riasztólövés, vagy célzott sortűz – minden esetben provokáló. A tüntetők rádöbbenek arra, hogy saját erejük elég egy forradalom kirobbantásához.⁷⁸ A karhatalom fegyverhasználatára épp ekkor következett be. Az ingerült tömeget a fegyverhasználat ténye tovább lázította, az Államvédelmi Hatóság iránti ellenszenvük immáron gyűlöletté fajult.⁷⁹ Az éjszaka folyamán a város több pontján elterjedt a hír, hogy az ÁVH-sok a Rádiónál lövik az ártatlan fiatalokat. Ennek bizonyítékeként a Rádió előtti harcok első áldozatának holttestét is végigvitték Pest utcáin.⁸⁰ Mivel a tömeg teljesen ellepte a Bródy Sándor utcát, a Rádió épületétől távolabb állók csak a lövések zaját halhatták, magát a fegyverhasználat mikéntjét – azaz hogy riasztólövés, avagy sortűz volt-e – nem láthatták. Ennélfogva az ÁVH lövéseinek híre futótűzként terjedt a városban.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V–150005/4. 80.; A forradalom emlékezete, 2006. 85-86.

⁷⁷ A forradalom emlékezete, 2006. 84.

⁷⁸ Balázs Gergely megállapítása helytálló: *„A tömeg harciasságát saját erejének felismerése, és a változás azonnali, kézzelfogható megvalósításának igénye adta.”* In: Balázs, 2013. 182.

⁷⁹ *„nagyon megvadította a tüntetőket, hogy a karhatalmisták lövöldözni kezdtek.”* In: Ómolnár, 1989. 100.; *„a fegyverek zajától bolondult meg a nép.”* In: Ómolnár, 1989. 104.

⁸⁰ Bill Lomax, 1989. 132.; *„És már akkor hallottam a Szikra mozinál, ott mondták be, és mondták a pontokat be és dobálták... Sőt az egyik halottat oda is hozták. Le volt takarva magyar zászlóval, akit ott lelőttek a rádiónál.”* Lassan György interjú. Készítette Dr. Horváth Miklós 1993-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 511. sz. 9.

Pataky Dezső a Rádió hátsó kapuján keresztül sértetlenül kijutott az épületéből. Úgy, ahogy más felkelők is.⁸¹ A védők elsődleges feladata volt a Magyar Rádió épületeinek védelme; a behatoló emberekkel nem tudtak mit kezdeni, így hát elengedték őket. A Rádió hátsó bejáratánál ekkor nagy számú ÁVH-s osztag tartózkodott.⁸² Zólmay László – megérkezése után – a következőket állapítja meg a védők helyzetéről: „Az ablakokba puska és géppisztolyos katonák voltak felállítva. A főbejáratot védte 2 drb. vízfecskendő, egy golyószóró és néhány géppisztolyos és kézigránátos. Az oldalsó bejáratot kb. 2 szakasz megfelelő fegyverekkel biztosította, a hátsó bejáratot pedig sűrűn felállított tehergépkocsik és államvédelmi katonák fegyverekkel zárták le. A védők létszámát nem ismerem, kb. 300-350 ember lehetett ott ebben az időben, zömében a karhatalmi egységektől.”⁸³

A karhatalmisták az éjszaka folyamán valószínűleg többször megkíséreltek utánpótlást bejuttatni – kisebb-nagyobb sikerrel – a Rádió épületébe, amihez mentőautókat használtak.⁸⁴ Erre az eseményre Pataky Dezső is utal naplójában.⁸⁵ Minden bizonnyal a legelső próbálkozások járhattak sikerrel, mivel a későbbiekben a felkelők sorra ellenőrizték a rohamkocsikat. Dr. Felkai Tamást⁸⁶ október 23-án késő este riasztották a Rádióhoz. Elmondása szerint fél 11 táján a Fővárosi Tanács épülete előtt megállították a tüntetők, akik fegyvereket kerestek a mentőautóban. Felkai beszámol arról, hogy a BM Corvin Ottó Kórház rendelkezett ugyanolyan betegszállító autóval, mint az Országos Mentőszolgálat; így valószínűsíti, hogy az ÁVH-ok ezekkel a gépjárművekkel szállítottak utánpótlást a Rádió épületébe.⁸⁷ Ezt igazolja az Országos Mentőszolgálat 1957-es összefoglalója is, melyben 4 db IFA Phänoman típusú rohamkocsiról tesznek említést. Ezek típusra és külsőre azonosak voltak az OMSZ mentőautóival.⁸⁸ A Kiszepi Figyelő 1956. november 2-i számának közlése szerint, 1956. október 23-án olyan

⁸¹ „Rendről szó sem volt, a katonák úgy rohagáltak le-fel, mint a megbolygatott hangyák egy hangyabolyban. Velem senki sem törődött, egy hátsó kapun ki tudtam menni.” Zalotay Elemér visszaemlékezése. In: Amiről kevés szó esett... Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Pogány Mária. Budapest, 1992. 33.

⁸² „A Rádió hátsó bejáratánál borzalmas számú ávós banda állomásozott. Szinte megijedtem sokaságuktól.” In: *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-150005/4. 81.

⁸⁴ Az ENSZ jelentésében szerepel, hogy a Rádió környékén vöröskeresztes fehér mentőkocsik jelentek meg. „Ezekből vöröskeresztes egészségügyi személyzet helyett fehér orvosi köpenybe öltözött ávósok szálltak ki. A feldühödött tömeg egy része nekiesett és tőlük szerezte első fegyverét.” In: ENSZ jelentés, 1989. 22.

⁸⁵ „Mentőautó jött és a felkelők beengedték, azt hitték a sebesültekért mennek. Lőszert vittek az ávósoknak.” In: *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.; továbbá: Orbán, I. 1996. 269.; 421-422.; Orbán, II. 1996. 18.

⁸⁶ Dr. Felkai Tamás orvos, az Országos Mentőszolgálat (OMSZ) mentőtisztje (1950-1951), mentőorvosa (1951-1957), főorvosa (1958-1971). In: Révai Új Lexikona. VII. kötet. Szekszárd, 2001. 107.

⁸⁷ Balázs Piri, 1993. 89-91.

⁸⁸ Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Néphadsereg, Külön gyűjtemény-F 7/15. ö. e. 245-246., 433-437. fólió

események is lezajlottak, melyek során az ÁVH emberei hamis címre csalták a mentőket, ott végeztek velük, és a mentőautókat – úgy löfegyver és utánpótlás szállítás – céljából elvitték.⁸⁹

„Borzasztó haragot ébresztett az emberekben, hogy egy mentőautót használtak fel arra, hogy odajussanak! Nem embert menteni jönnek a mentőkocsival, hanem embert ölni.”⁹⁰ – emlékszik vissza Takács Béla. A vöröskereszt álcája mögé bújtatott szervezkedés fokozhatta talán a leginkább a tüntetők gyűlöletét és megvetését az Államvédelmi Hatóság iránt. Egy szemtanú elmondása szerint a tüntetők így fogadták a fehérköpenyes ÁVH-okat: „Ahogy a Múzeum körúthoz odaértünk, éppen fordulna egy Skoda mentőautó. Fehérköpenyesek kiabáltak belülről: <<Álljanak félre, álljanak félre, mert menteni akarunk!>> Valaki, a fene tudja hogyan, meglátta, hogy katonaruha van az illetőn. Kirángatták a kocsiból, kinyitották a mentőautó hátulját, ahová a sebesültet szokták betolni. Ott négy katona ült bent. Fehér köpenyben ávós katonák. Tele volt fegyverrel a mentőautó. [...] Kiszedték a fegyvereket, a kocsit oldalra borították és felgyújtották.”⁹¹ A felkelők így jutottak fegyverekhez, s így fordulhatott elő, hogy miután a karhatalom használta fegyverét, a tüntetők is visszalöttek. Pataky Dezső leírása szerint – amennyiben helyes időpontot említ – háromnegyed 9-kor már a felkelők részéről is dördültek el lövések.⁹²

„A teherautókból kizavartuk a sofőröket és toltuk az autókat egymás után. Ott voltam az első autónál. Toltuk szívvel, lélekkel. Aztán felfordítottuk. [...] Meggyújtották a teherautókat.”⁹³ Az éjszaka folyamán számos jármű – teherautó, mentőautó – jutott erre a sorsra a Magyar Rádió környékén. [9. számú melléklet] Pataky Dezső beszámol arról is, hogy a felkelők a kiérkező tűzoltóautókat sem kímélték. „Három teherautó égett, amikor szirénázva megjöttek a tűzoltók. A tömeg közel sem engedte őket az égő autókhoz. Beverték a tűzoltóautó ablakát a bakabornyú (Megmagyarázni!) egyik gyalogsági ásójával.”⁹⁴ A tüntetők ezután a tűzoltóautót, pontosabban annak vízfecskendőjét fegyverként használták a Rádió épületének ablakaiban megjelenő ÁVH-sok ellen. A védők korábbi tömegoszlató módszere, a vízfecskendő így a tüntetők oldalán is szerephez jutott.

A Rádió épületegyüttesének több bejárata volt. A tüntetők kora estig csak a Bródy Sándor utcai főkaput veszélyeztették. A forradalom utáni hivatalos álláspont szerint a felkelők

⁸⁹ Debrődi Gábor: Az Országos Mentőszolgálat helytállása 1956-ban. In: Debrődi Gábor–Kapronczay Károly–Molnár László–Varga Benedek: A szabadság vére. Forradalmárok – életmentők – megtorlók. A főváros egészségügye az '56-os forradalom és a megtorlások idején. Budapest, 2006. 30.

⁹⁰ Pesti utca, 1994. 170.

⁹¹ Fónay Jenő visszaemlékezése. In: Orbán Éva, II. 1996. 195.

⁹² Megjegyzés: A Pataky Dezső által említett időpont korainak tekinthető; a felkelők első fegyverhasználatát szakirodalmi megállapítások későbbre teszik.

⁹³ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

⁹⁴ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

az utcán hagyott *vágókocsival* kétszer is betörték a Rádió kapuját.⁹⁵ Ez a kijelentés pontosabbnak hangzik úgy, hogy: *a felkelők az éjszaka folyamán megkísérelték a Magyar Rádió többi bejáratát is betörni*. Erre vonatkozó szakirodalmi feljegyzések szinte alig találhatók. Csupán Dr. Berki Mihály közöl a Puskin utcai kétszárnyú vaskapu betöréséről időpontot. Berki 23 óra 45 percre teszi ezt az eseményt.

Az általános szakirodalmi vélekedés szerint a felkelők a Rádió oldalsó bejáratait csak éjfél körül, október 24-én törték be. Pataky Dezső a Magyar Rádió mellékbejáratainak betöréséről is beszámol. Naplóbejegyzésében *a főkaputól jobbra, a Múzeum felé eső ajtó* betörését jóval korábban, nem sokkal a Bródy Sándor utcai főkapun való behatolás utánra teszi. „*A tömeg új erőre kapott. Valahonnét, valamelyik kapu alól nagy szál gerendát hoztak elő és a főkaputól jobbra, a Múzeum felé eső ajtót beszakították. Nem tudtunk továbbmenni, mert egy dupla páncélajtó állta utunkat. [...] De az emberek nem mozdultak. Könnyes szemekkel ragadták meg a gerendát és lökték neki az ajtónak. Én leghátul fogtam a gerendát. Az ajtó kemény volt s tenyerem fájt már, de tovább ütöttük és vertük az ajtót. Egyszer aztán engedett.*”⁹⁶ Ez a bejárat a *Rádió-könyvtár* mellett volt. A tüntetők a páncélajtó mögött hagyományos fehérre festett faajtót találtak, ahol ÁVH-s katonák sorakoztak fel, szuronyt szegezve a tüntetők-re. Pataky Dezső ezen a ponton figyelemre méltó megállapítással szolgál. Az államvédelmi sorkatonák fegyverhasználat nélkül védekeztek a benyomuló felkelőkkel szemben. Pedig inzultálásban bőven volt részük: „*nem mertek belénk lőni. A nemzetiszínű zászlót nyújtottuk be nekik; elkapták a végét és be akarták húzni. [...] ami csak a kezünkbe akadt azt mind a pofájukba dobtuk. Repült a kő, törött székláb, női szandál.*”⁹⁷

A Bródy Sándor utcai harcok során előfordult, hogy az Államvédelmi Hatóság sorkatonái szimpatizáltak a tömeggel. Orbán Éva könyvében olvasható olyan tanúbeszámoló, miszerint néhány ÁVH-s sorkatona a tüntetőkkel együtt menekül a sortüzek elől.⁹⁸ Az ÁVH-s örök sorozás útján, a megkérdezésük nélkül kerültek a testülethez, írja Gosztanyi Péter. A szerző véleménye szerint az államvédelmisek egy része egyetértett a diákság, a tüntetők követeléseivel.⁹⁹ Továbbá szükséges megemlíteni, hogy a Rádió védelmére kirendelt ÁVH-s alakulatok katonáit rendszerint nem tájékoztatták a Magyar Rádiónál uralkodó helyzetről. Így az atrocitások – a kövel való dobálás, köpködés, szidás –, a gyűlölet, amit a tüntetők tanúsítottak

⁹⁵ ÁBTL V–144758/3. 27.

⁹⁶ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956–57.

⁹⁷ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956–57.

⁹⁸ Orbán, I. 1996. 48.

⁹⁹ Gosztanyi, Föltámadott a tenger. 83.

meglepetésként érte őket; szinte megrémültek. Tulajdonképpen nem értették a kialakult helyzetet. Többen próbáltak közülük a környező házakban menedéket keresni.¹⁰⁰

1956. október 23-án éjjel több alkalommal érkeztek harckocsik a Bródy Sándor utcába. A kiérkező páncélos egységekről Pataky Dezső a következőket állapítja meg: „*A Körút felől egy magyar tank közeledett a Rádió felé. A tömeg azt hitte az ávósok ellen jön, éltette a katonákat. Nemsokára ismét tankok jöttek, a három magyar tank.*”¹⁰¹ Tehát összesen 4 harckocsi érkezéséről tanúskodik. Ezek közül pedig a 807-es számú páncélos torlaszolta el a Rádió főkapuját.¹⁰² A Bródy Sándor utcába érkező harckocsik számáról eltérő vélemények olvashatóak.¹⁰³ Zólmay László visszaemlékezése szerint tíz óra után érkezett meg a 8. gépesített ezred parancsnoka Solymosi János alezredes, páncélosaival.¹⁰⁴ Solymosi, miután megérkezett a Bródy Sándor utcába, kijelentette, hogy nem fog a népre löni. A tüntetők ezt kitörő örömmel fogadták; felugráltak a harckocsikra, és megölték a katonákat.¹⁰⁵ Később, ahogy azt levéltári tanúvallomások megerősítik, Solymosi nemcsak katonáinak, hanem a felkelőknek is adott fegyvereket.¹⁰⁶ Továbbá megparancsolta a katonáknak, és a civileknek, hogy ahonnan tüzet kapnak, oda lőjenek.¹⁰⁷

Szakirodalmi megállapítások egységesen vélekednek a magyar néphadsereg szerepvállalásáról, a katonák tüntetőkkel való szimpatizálásáról. Gosztonyi Péter értékes megállapítása szerint a katonák nem csak fegyverekkel, hanem szaktudásukkal is növelték a forradalom erejét.¹⁰⁸ Molnár Miklós megfogalmazása szerint „*a katonák [...] nem csupán fegyvert adtak a felkelőknek, hanem politika és erkölcsi támogatást is a forradalomnak. [...] a rádió elé küldött első katonai egységeket a tüntetők nem ellenségként fogadták, hanem valóban megkapó, lefegyverző bizalommal.*”¹⁰⁹ Mindazonáltal szükséges megemlíteni, hogy a szervezettség tekintetében voltak hiányosságok. „*Nem kell különösebb képzelőerő annak megállapításához, hogy mekkora fejtelenség uralkodhatott a legfelső katonai vezetésben [...] a katonai vezetés 23-án az egész tüntetésről semmiféle komolyabb tudomással nem bírt.*”¹¹⁰ – írja Dr. Berki

¹⁰⁰ Az 1956-os Intézet Oral History Archívumának kutatható minősítésű interjúja alapján.

¹⁰¹ *Geometriai jegyzetek.* Pataky Dezső naplója. 1956-57.

¹⁰² Megjegyzés: Zólmay László visszaemlékezése szerint Solymosi János alezredes irányította harckocsiját a Rádió Bródy Sándor utcai főkapuja elé.

¹⁰³ „Tíz óra körül jött két magyar harckocsi...” In: Ellenforradalmi erők II. 26.; „Két harckocsi már út közben felmondta a szolgálatot [...] Solymosi [...] a Puskin utcában talált rá három harckocsira...” In: Gyurkó, 2001. 76.; „Közben a rádió elé érkezett 5 magyar harckocsi...” In: Berki, 1989. 39.

¹⁰⁴ A forradalom emlékezete, 2006. 87.

¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.9. V-150005/7. 219.

¹⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150005/4. 23.

¹⁰⁷ Mann Tamás visszaemlékezése. In: Balázs, 2013. 191.

¹⁰⁸ Gosztonyi, 1966. 29.

¹⁰⁹ Molnár M., 1998. 137.

¹¹⁰ Berki, 1989. 43.

Mihály. A szerző idézett álláspontjához szükséges hozzáfűzni – ahogy arra az előzőekben utaltam –, hogy az 1956. október 23-i események nemcsak a hadsereg vezetését, hanem párt-irányítást is megbénították.¹¹¹ A hadsereg – az önállóság teljes hiányában – alapvetően a párt-vezetés irányítása alatt állt. Dr. Berki Mihály szerint a honvédelmi miniszter személyesen járt élen a fejetlenség előidézésében, és a katonai erők szétforgácsolásában. A Hadművelési Csoportfőnökség csupán a Budapestre rendelt alakulatok bevetését tartotta számon; a parancs teljesítésével, elért eredményeikkel nem foglalkoztak.¹¹²

A katonai vezetők tanácstalanok voltak, s az utcáról érkező híreket, tájékoztatásokat többnyire túlzottnak ítélték meg.¹¹³ Zsitnyányi Ildikó 1999-ben megjelent tanulmánya is foglalkozik a magyar hadsereg forradalomban vállalt szerepével, így hát a felkészültség, avagy felkészületlenség tekintetében is átfogó ismereteket nyújt.

Az 1956–57-es esztendőben a hadsereg számos téren átszervezés alatt állt. Több alakulat felszámolás, vagy más parancsnoki irányítás alá került. Továbbá elrendelték 9 új katonai szervezet felállítását, amelyek októberben még nem voltak működőképesek. A Magyar Minisztertanács intézkedései a hadsereg létszámának csökkentését eredményezték volna, annak ellenére is, hogy az 1955/56. évi honvédelmi miniszteri parancs elrendelte a hadsereg állandó hadrafoghatóságának fokozását, aktív harctevékenységre való készenlétét.¹¹⁴ Zsitnyányi Ildikó a tiszti állomány képzetlenségére külön felhívja a figyelmet, s továbbá megjegyzi, hogy a katonák körében „*a már korábban kialakult ideológiai megosztottság egyre inkább elmélyült, a <<szocialista öntudatra nevelés>> mind kevésbé érte el a célját, a propaganda demagóg szólamai egyre inkább süket fülekre találtak.*”¹¹⁵

„*Vesszen az ávó!*”¹¹⁶ Ez, az éjszaka folyamán talán a leggyakrabban elhangzott jelszó mutatja igazán, hogy az Államvédelmi Hatóság iránti ellenszenv alapvetően meghatározta a Bródy Sándor utcában történt eseményeket. Az ostromlók főként az ÁVH ellen szálltak harcba, a Rádió épületeinek elfoglalása csupán másodlagos cél volt.

Az ÁVH sortüzei elől menekülő emberek – úgy Pataky Dezső is – kapualjakban, épületek udvarain és egyéb biztonságos helyeken kerestek menedéket. Az ELTE fiatal diákja állandó életveszélyről számol be. Feljegyzése szerint az ÁVH-sok több kézigránátot dobtak a

¹¹¹ Megjegyzés: A magyar pártvezetés ingadozását bizonyítja a Politikai Bizottság tüntetés betiltására, majd később feloldására vonatkozó határozatai.

¹¹² Berki, 1989. 44.

¹¹³ Berki, 1989. 35.

¹¹⁴ Zsitnyányi Ildikó: Hadsereg és forradalom – 1956. Hadtörténeti közlemények. 1999/4. 825. (továbbiakban: Zsitnyányi, 1999.)

¹¹⁵ Zsitnyányi, 1999. 826.

¹¹⁶ *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

felkelők közé, melyek a kapualjakba szorult ártatlan életeket is veszélyeztették. „Három gránátot dobtak ránk. Kettő felrobbant; a harmadik az udvarra esett, nem robbant fel. Szerencsére a két gránát nem tudott kárt tenni életünkbe, de törmelékeket és földet szórt ránk. És kétségek gyötörtek azért is, hogy a fel nem robbant gránátba véletlenül beetalál egy ávós golyó és felrobban. Akkor pedig nekünk végünk. Öt-hat lépésre volt tőlünk a fekete-piros csíkos nyeles kézigránát.”¹¹⁷

Pataky Dezső feljegyzéseiből kiderül, hogy művészeteket, kultúrát, irodalmat szerető ember volt, akit mélyen megérintettek az 1956-os forradalom eseményei. Testközelből átélhette a fegyveres harcok borzalmait; eseményleírásához nem szükséges hozzáfűzni semmit. „Én egy suszterájba szorultam 13-15 emberrel. Hirtelen ide tudtunk beszaladni. A suszterajnak csak egy bejárata volt. kiút nem lehetett más csak az, hogy ki az utcára, ahol ádáz lövöldözés folyt már. Egy kislány is volt közöttünk a suszterajba. Sok fiatal, de többnyire idősebb felnőttek. Hárman vagy ketten voltunk bent egyetemisták. Én közvetlen az ajtó mellett állottam a falhoz lapulva. Mellettem egy idősebb, kalapos bácsi bujt az ajtó mögött a sarokban. Volt velünk egy fegyveres is. Néha-néha tüzelt az ablakokban megjelenő ávósokra. Potyára nem lőtt. De egy gránátot dobtak az ajtó elé, s vigyáznunk kellett. Olyan borzalmas robbanás reszkettette meg a suszterajt, hogy nem is reméltem azt, hogy még élve megúszhatjuk. Kértük a fiút, hogy többször ne lőjjön, mert bedobnak a nyitott ajtón egy gránátot és végünk van. Nem lőtt többet. De ekkor ajtónk elé állt egy tank és löni kezdett. Lámpájának fénye éppen rám esett. Átfutottam a másik oldalra és ott lapultam a falhoz. Jó húsz perc múlva elment, odébb ment a tank az ajtó elől és most már nem féltünk annyira. [...] Egyszer csak mellettem feljajdult vékonyka hangon, sírva az egyik fiatal fiú. „Jaj, jaj jajjjajjjaj” – sírta még utólszor és összeesett. Összeborzongtam. Közvetlen mellettem állott, még a könyökünk is összeért. Hamar hozzászaladtak. Tüdőlövést kapott. Végigfutott rajtam a halálfélelem. Pontosan mellettem állott... hátha most engem kapott volna el. Végig sem gondolhattam ezt, baloldalamon ismét felsírt egy fiatal fiú, aztán hangtalanul összeesett. Toroklövése volt. Nem, egy pillanatig sem maradtam tovább a fal mellett, a sarokba bujtam egy rossz vaságymögé, ahol már három fiatal fiú volt. Összehúztam magamat. Félttem; s neveznék ezt gyávaságnak félttem. Talán ha ott maradok továbbra is a fal mellett, néhány másodperc múlva én is a padlón fetrengék véremben.”¹¹⁸

¹¹⁷ Geometriai jegyzetek. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

¹¹⁸ Geometriai jegyzetek. Pataky Dezső naplója. 1956-57.

III. Befejezés

1956. október 23-án délután, a tüntetés során a Bem-téren még boldogság, felszabadult életérzés uralkodott. Az elnyomás gigantikus jelképénél, a Sztálin-szobornál a tüntetők már diadalmármoros állapotban voltak. Ezzel szemben később a Rádiónál feszültség, és keserű harag volt jellemző.¹¹⁹ Az éjszaka kirobbant fegyveres konfliktus másnap hajnalban, s a délelőtti folyamán eszkalálódott. A Magyar Rádió épületeibe október 24-én reggel 7-8 óra tájt már bejutottak a felkelők, és 9 óra után már az egész épületegyüttes a birtokukban volt. A Rádiót a szovjet páncélosok és magyar alakulatok csak október 25-én a reggeli órákban foglalták vissza.¹²⁰ Az ostrom során – a védők és a felkelők részéről egyaránt – számos sebesülés, és haláleset történt. A veszteségeket – főként a civil áldozatok számát – nem lehet pontosan meghatározni. Erre csupán becslések vannak.¹²¹

A Magyar Rádió ostroma az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik nyitánya, mely során a fegyveres felkelők sikerrel léptek fel a fennálló rendszert megtestesítő gyűlölt erőszakszervezet, az Államvédelmi Hatóság ellen. Így európai szinten egy példanélküli forradalom vette kezdetét a 20. század közepén. A radikális változást sürgető diákság széles körű követelése 1956 októberében *„tűnőttek az egyetem falain és országos, nemzeti kérdéseket feszegettek.”*¹²² Budapest tüntető lakossága 1956. október 23-án egységesen léphetett fel az elnyomás és a kizsákmányolás ellen. A forradalom szelleme, az embereket összekovácsoló eszme nem más, mint *a felszabadultság, a megnyilatkozás lehetősége*, ami mindenkiben ott élt, aki ezen a napon az utcára vonult. Az embereknek elégük volt *„az örökösen egy kaptafára vert hírszolgálatról és a rendszer émelyítő dicsőítéséről, amiben folytonosan részük volt.”*¹²³ Így a fennálló politikai rendszer elsőszámú agitációs eszközeként a rádió – és a Magyar Rádió épülete is – az elnyomás egyik szimbólumává vált.

A szervezetlen és következetlen politikai és karhatalmi reakció megteremtette a Stúdió ostromának elvi lehetőségét. A politikai hatalom határozatlansága, felkészületlensége – az események láncolatát tekintve – viszont koránt sem általánosítható. Már a forradalom kirob-

¹¹⁹ Marton Endre: Tiltott Égbolt. Martonvásár, 2000. 117.

¹²⁰ Szakolczai Attila: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. Budapest, 2001. 36.

¹²¹ Balázs Gergely a Rádió védőinek veszteségét szám szerint 32 főre teszi. A szerző számításai beleveszi – az ÁVH Belső Karhatalmának veszteségein kívül – a Rádió épületének védelmére kirendelt egységek (híradóezredek, tisztiskolák, rendőrség) halottjait is, valamint *„a védőket segíteni próbáló hat áldozatot.”* A szerző az ostromlók összes hallottjainak számát 41 és 72 fő közé teszi. Továbbá a sebesültek számának meghatározására is kísérletet tesz. A védők esetében 50-75 főre, a tüntetők oldalán pedig 80-160 főre becsüli a sebesülteket. In: Balázs, 2013. 193-194.

¹²² Gosztonyi, 1988. 71.

¹²³ ENSZ jelentés, 1989. 50.

banása előtt történt számos olyan intézkedés, amely a politikai vezetőség előrelátását bizonyítja egy meglehetősen sötét perspektívából.¹²⁴ 1956. október 23-án pedig elhangzottak olyan kijelentések is, amelyek a büntudat, avagy az empátia elvi keretein belül egész egyszerűen nem értelmezhetőek. „...*a dugó kiszaladt az üvegből, de majd visszanyomjuk.*”¹²⁵

Az esély – az elvi lehetőség – nem maradt kihasználatlanul. A Bródy Sándor utcában összegyűlt tömeg akarva-akaratlanul kezdte meg a Magyar Rádió épületeinek ostromát, válaszul az Államvédelmi Hatóság agresszivitására, s az évek óta elszenvedett sérelmekre, kegyetlenségekre. Az idegen hatalom, a szovjetek fegyveres erőivel való szembeszállás pedig már ténylegesen egyenlő volt a szabadságharccal.

¹²⁴ A magyarországi szovjet csapatokat október 20-án – a lengyelországi eseményekre való tekintettel –riadókészültségbe helyezték. In: Zsitnyányi, 1999. 826.; Dr. Berki Mihály szerint a szovjet egységeket – úgy Moszkvát is – már jóval előbb értesítették; azaz „*előre fel volt készítve minden és mindenki.*” In: Berki, 1989. 47.

¹²⁵ ÁBTL V–150393/4. 172.

IV. FELHASZNÁLT IRODALOM

FORRÁSOK, FORRÁSKIADVÁNYOK ÉS DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNYEK

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (továbbiakban: ÁBTL) dokumentumai:
 - ÁBTL 3.1.5. O–16798/2.
 - ÁBTL 3.1.9. V–150005/4.
 - ÁBTL 3.1.9. V–150005/7.
 - ÁBTL O–16527/115.
 - ÁBTL V–144232.
 - ÁBTL V–144758/3.
 - ÁBTL V–150393/4.
- Hadtörténelmi Levéltár dokumentumai:
 - HL MN Kgy–F 7/9. ő. e. 425–426. fólió.
 - HL MN Kgy–F 7/10. ő. e. 427–428.
 - HL MN Kgy–F 7/14. ő. e. 432.
 - HL MN Kgy–F 7/16. ő. e. 438–443.
 - HL MN Kgy–F 7/17. ő. e. 444. fólió.

A felhasznált őrszési egységek elérhetőek:
www.archivnet.hu/hetkoznapiok/tulzas lenne az 1956. oktobernovemberi esemenyeket haborus cselekményeknek nyilvánítani.html?oldal=8 Letöltés ideje: 2014. 02. 04. 19:00
- Havasi Tamás—Herczeg János—Kerek György: A rádió ostroma 1956. október 23. Budapest, 1957.
- Központi Mentőállomás esetenaplói:
 - Gy.Sz.: 368; 10.92.86; Ir.O.37. Páratlan Esetnapló 1956. X. 15. – XI. 23-ig
 - Gy.Sz.:364; 10.92.28.; Ir.O.28. Páros esetenapló 1956. X. 12-től – XI. 16.

Forrásörző intézmény: Kresz Géza Mentőmúzeum
- Mi történt Budapesten október 23-tól november 4-ig. Dokumentumok és jelentések alapján írta Lovas Márton. Budapest, 1957.
- Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. I-IV. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala.
- *Geometriai jegyzetek*. Pataky Dezső naplója. 1956–57.

- Dr. Felkai Tamás: Fehér kocsin piros vér. Dokumentumgyűjtemény az Országos Mentőszolgálat '56-os munkájáról. Budapest, 1993. április
- Sortüzek 1956. Szerk.: Kahler Frigyes. Lakitelek, 1993.
- Sortüzek–Megtorlás–Menekülés 1956-1957. II. jelentés. Szerk.: Kahler Frigyes. Lakitelek, 1994.
- Stankovich Viktor : 1956 Az ENSZ különbizottságának jelentése. Budapest, 1989.

SZAKIRODALOM

- Balázs Gergely: A Magyar Rádió ostroma 1956. október 23-áról 24-ére virradóan. In: Sipos '65. Tanulmányok Sipos József 65. születésnapjára. Szeged, 2013.
- Balázs Piri László: Emberek fehérben. 1956. Budapest, 1993.
- Dr. Berki Mihály: Hadsereg vezetés nélkül. Budapest, 1989.
- Debrődi Gábor: A magyarországi mentésügy története (1769-2012). Készült a szervezett magyarországi mentés 125. évfordulójára. [h.n.] 2012.
- Debrődi Gábor: Az Országos Mentőszolgálat helytállása 1956-ban. In: Debrődi Gábor–Kapronczay Károly–Molnár László–Varga Benedek: A szabadság vére. Forradalmárok – életmentők – megtorlók. A főváros egészségügye az '56-os forradalom és a megtorlások idején. Budapest, 2006.
- Gosztonyi Péter: 1956 A magyar forradalom története. Budapest, 1988.
- Gosztonyi Péter: Az ÁVH és a forradalom. In: Tanulmányok a magyar forradalomról. Szerk.: Borbándi Gyula és Molnár József. München, 1966.
- Gosztonyi Péter: Föltámadott a tenger... 1956. A magyar október története. Szombathely, [é.n.]
- Gyurkó László: A bakancsos forradalom. Budapest, 2001.
- Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban, A fordulat napja, Ismét sortüzek, A Nagy per. Budapest, 1997.
- Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: „Mától kezdve lövünk”. Tíz év után a sortüzekről. Budapest, 2003.
- Bill Lomax: Magyarország 1956. Debrecen, 1989.
- M. Kiss Sándor: Utak 56-hoz, utak 56 után. Válogatott cikkek, esszék, tanulmányok (1981–2005). Budapest, 2006.
- Marton Endre: Tiltott Égbolt. Martonvásár, 2000.
- Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. (A polgári magyarázatok bírálata). Budapest, 1967.

- Molnár Miklós: Egy vereség diadala. A forradalom története. Budapest, 1998.
- Orbán Éva: Üzenet a barikádról. I-II. Budapest, 1996.
- Ómolnár Miklós: Tizenkét nap, amely... 1956. október 23–november 4. Események, emlékek, dokumentumok. Budapest, 1989.
- Amiről kevés szó esett... Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Pogány Mária. Budapest, 1992.
- Szakolczai Attila: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. Budapest, 2001.
- Tóbiás Áron: Kettészelt égbolt. A Magyar Rádió regénye. Emberek – Történetek Dokumentumok. 1945-1956. Budapest, 2003.
- Zsitnyányi Ildikó: Hadsereg és forradalom – 1956. Hadtörténeti közlemények. 1999/4. 824-850.

FELHASZNÁLT SEGÉDKÖNYVEK

- 1956 Kézikönyve. Kronológia. Sorozatszerkesztők: Hegedűs B. András, Kende Péter, Litván György, Rainer M. János. Budapest, 1996.
- 1956-os Intézet Oral History Archívumának interjúi:
 - Csongovai Per Olaf interjú. Készítette Eörsi László 1992-ben. Az 1956-os intézet Oral History Archívuma 420. sz.
 - Lassan György interjú. Készítette Dr. Horváth Miklós 1993-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 511. sz.
- 1956-os Intézet Oral History Archívumának *kutatható* minősítésű interjúi. [Az interjúalany(ok) nem járultak hozzá a teljes körű hivatkozáshoz.]
- 1956-os Intézet Oral History Archívumának kiadványai:
 - A forradalom emlékezete. Személyes történelem. Az Oral History Archívum interjúi alapján összeállította Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna, Keller Márkus. Budapest, 2006.
 - Pesti utca – 1956. Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből. Sorozatszerkesztők: Bak János, Békés Csaba, Gyurgyák János, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Budapest, 1994.
- A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Főszerkesztő: Gyurgyák János. Budapest, 1989.
- Révai Új Lexikona. II., VII., VIII., IX., XII., XIV. kötet. Szekszárd. 1998-2004.